

Media-публіцистика

Олександр Александров

ТЕЗИ ДО ТЕОРІЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

Теза перша. Філософсько-методологічні засади сучасної теорії публіцистики характеризуються заідеологізованістю, тому їх потрібно докорінно переглянути.

Це пояснюється історичними умовами формування теорії публіцистики, яка на відміну від мовознавства та літературознавства радянських часів була повною цариною марксистсько-ленінської гносеології. Власне зміст та характер цієї теорії визначили праці кількох дослідників: Є. П. Прохорова, В. В. Ученової, М. І. Стюфлясової, В. Й. Здоровеги, Ю. Лазебника.

Теоретичні засади дослідження публіцистики в кінці 60-х років ХХ ст. чи не вперше були систематизовані Є. П. Прохоровим у монографії та докторській дисертації [див. 5]. Предмет публіцистики, на думку Є. П. Прохорова, – «сучасна дійсність як сукупність безлічі характерних соціальних ситуацій» [5, 29]. Ситуація розглядається як момент соціальної історії (масштаб може бути різним – від локального до глобального), у ній діють усі закономірності «соціального механізму» та усі типи соціальних стосунків. Тому, очевидно, за Прохоровим, такі ситуації – це цілісні «шматочки життя».

Як бачимо, автор звів предмет до соціальних стосунків, виключивши з нього політичні, національні та інші.

У публіцистики, вважає автор, дві функції – формування наукового світогляду (науково-технічна пропаганда) та засобами мистецтва, світоспоглядання. Відповідно до цього в публіцистичному творі виокремлюються науково-соціальна та образна підструктури. При цьому цілком відповідно до духу часу основною функцією мистецтва вважається гносеологічна.

О. Александров. Тези до теорії...

283

У сучасному підручнику «Введение в теорию журналистики» вчений модернізував деякі свої визначення [див. 6].

Прохоров виокремлює три типи творчості: науковий, художній та публіцистичний. Він наголошує на різному розумінні поняття «публіцистика» в науковій літературі, де можна зрозуміти, що автор дотримується думки про тісний зв'язок публіцистики з громадською думкою. Власне, йдеться про широке розуміння поняття «публіцистика» [пор. 7].

Прохоров розглядає публіцистику як тип творчості, творчу форму, яка виникла для «обслуговування» громадської думки як особливої складової масової свідомості [6, 299].

Публіцистика «сукупністю своїх творів при нормальному функціонуванні ЗМІ відтворює цілісну панораму сучасності як „моменту“ переходу з минулого в майбутнє» [там само]. Така панорама складається з безлічі творів. У різних ЗМІ панорами можуть мати різні риси залежно від його програми. Суспільна думка завжди міркує про життя цілісно, публіцистика покликана цілісно розглядати дійсність, зазначає вчений. Важливою рисою публіцистики є її «синкретизм, тобто використання одночасно як наукових, раціонально-понятійних, так і художніх, емоційно-образних засобів» [6, 300]. У «глибокій публіцистиці» поточна дійсність представлена таким чином, що її узагальнення здатні формувати світогляд читачів.

Таким чином, Прохоров розуміє природу публіцистики як: а) форму пізнання дійсності (гносеологічний підхід), б) засіб формування громадської думки (функціональний підхід), в) особливий, змішаний, різновид вербальної творчості (структурний підхід).

Гносеологічний та функціональний підходи до публіцистики у загальнофілософському контексті розвиває В. В. Ученова [11].

Дослідниця пише, зокрема, про особливий, публіцистичний, тип діяльності, який є синтезом діяльності з одержання оперативної інформації, діяльності зі створення емоційного впливу, діяльності з консолідації громадської думки [11, 19]. Ученова наголошує на синтетичному характері публіцистичної діяльності.

Публіцистика для неї – це, перш за все, засіб масового політичного спілкування: «Публіцистика – засіб політичного впливу на буденну свідомість та формування масової свідомості в ім'я політичної масової

дій» [11, 35]. Ці ідеї В. В. Учонова абсолютизувала в монографії «Публіцистика і політика» (друге видання – 1979 р.).

Гносеологічний підхід до публіцистики застосовують і інші дослідники. Так, М. С. Черепанов у своїй монографії розвиває думку про існування трьох родів літератури («Під літературою варто розуміти сукупність творів, які належать до різних сфер пізнання» [12, 20]): наукового, художнього та змішаного – публіцистичного. Крім родової природи публіцистики вчений акцентує увагу на методах пізнання в публіцистиці та специфіці її жанрів.

Але поступово, хоч про це прямо тоді не писали, стає зрозуміло, що науковий підхід до публіцистики як форми пізнання малоефективний. Вочевидь, саме тому в 70-80 роки минулого століття у працях про публіцистику, котру усі без винятку дослідники трактують як синтез науки та літератури, акцент переноситься з власне гносеологічної проблематики на художньо-образну. У цьому відношенні показові праці М. І. Стюфляєвої [8; 9; 10]. Уже в монографії «Поетика публіцистики» вчена поставила проблему, яку вона вирішувала й у подальших наукових працях, але, здається, так і не вирішила. Мова йде про конкретні форми та елементи синтезу в публіцистичному творі понятійного та образного начал.

Дослідники вважає, що основними проблемами в публіцистиці є проблема факту, проблема авторської позиції, проблема образності.

Пише Стюфляєва, зокрема, про факт-образ, але у книзі «Образні ресурси публіцистики» вона відмовляється від нього та пропонує детальнішу кваліфікацію. Виходячи з положення про те, що «взаємодія художніх та наукових методів у публіцистичній творчості призводить до того, що образний ланцюг розвивається в цілній єдності з логіко-понятійним ланцюгом при загальному пріоритеті раціонального начала» [4], дослідниця вводить терміни образ-поняття (з посиланням на працю В. Й. Здоровеги), образ-теза та образ-концентрат. Здається, кордони між ними позначені Стюфляєвою не зовсім чітко, тому, вочевидь, терміни непродуктивні.

Логічне продовження розробки цієї проблеми М. І. Стюфляєвою – її книга «Людина в публіцистиці» [10]. Красномовно про концепцію цієї книги говорить її структура, яка містить три розділи:

1. Соціальне дослідження характеру в публіцистиці.
2. Психологічне дослідження характеру в публіцистиці.
3. Проблемне дослідження характеру в публіцистиці.

Виникає питання, про які твори йдеться – художні, в центрі яких людина, чи публіцистичні, предмет яких не людина, індивідуальність, а громадська думка, масова свідомість?

В українсько-радянському літературознавстві теж досліджувалась проблема синтезу (інтеграції) в публіцистиці наукового та художнього, за термінологією 80-х років, типів творчості. Крім Володимира Здоровеги, над нею працювали Юхим Лазебник та Володимир Шкляр.

Принципи наукового дослідження, якщо вони ґрунтуються на диференціації художньої літератури на літературні роди, як запропонував В. Шкляр [14], виявилися плідним при аналізі форм публіцистичності художніх творів (про це свідчить кандидатська дисертація Н. М. Шаповаленко [13]), але подібний підхід не може бути використаний стосовно власне публіцистики.

На мою думку, методологічні та теоретичні засади дослідження публіцистики варто шукати у самому предметі – публіцистичному творі.

Теза друга. Публіцистичний твір подвійний за своєю природою: він є формою існування громадської думки як серцевини масової, буденної свідомості (онтологічний аспект) та, одночасно, формою масової САМОсвідомості, масової рефлексії (гносеологічний аспект).

Гносеологічна природа публіцистичного твору при цьому вторинна. Лише буття громадської думки, саме її існування у формі публіцистичного твору сприяє виникненню акту рефлексії, змінює масову свідомість.

Теза третя. Про публіцистичний твір варто говорити лише в тому випадку, коли існує антагонізм або ж бодай значна дистанція між автором, його баченням світу (концепцією) та дійсністю (достовірний факт).

Це конфлікт не особистий, вузький, а масштабний та багатоаспектний (соціальні, етнічні, політичні, конфесійні, державні рівні його можуть бути актуалізованими різною мірою). В основі його – протиріччя між реальним та бажаним, як його уявляє масова свідомість.

Теза третя. Специфіка публіцистичного твору полягає в тому, що, виокремлений з дійсності аналітичним шляхом, факт поточного життя як фрагмент дійсності трансплантується в авторську концепцію дійсності.

Факт у світлі філософських категорій характеризує: індивідуальність, конкретність, одиничність зв'язків, а концепція – це узагальнення

найвищого рівня. Завдяки їй факт пізнається та оцінюється не з позиції сьогодення, а як чинник майбутнього. Без концепції дійсності, без авторського бачення того чи іншого факту чи стану цілого світу така інтелектуальна операція неможлива, а публіцистичний твір буде позбавлений впливовості на читача.

Теза четверта. В основі своєї структура публіцистичного твору часова, а не просторова. Тут спостерігається два рівні. Перший – буденний теперішній, незавершений, відкритий, в якому не має ні минулого, ні майбутнього. Другий – історичний час з його минулим, теперішнім та майбутнім

Саме майбутнє, яким його уявляє публіцист, визначає специфіку історичного часу, він перш за все телеологічний, а тому – замкнений. Основним принципом подолання публіцистом конкретності фактичного матеріалу виступає історизм.

Теза п'ята. Будь-який факт, потрапляючи в поле авторської концепції, переростає в подію, оскільки тут визначається його потенційна роль у розвитку до мети, запрограмованої цією концепцією.

Власне, на відміну від художнього твору варто розглядати таку подію (дію чи протидію) не як фактично здійснену, а лише як очікувану, потенційну. Очікування того моменту, коли майбутнє стане теперішнім реальним часом, а потенція – реальністю, певною мірою пов'язані з вірою автора, який намагається переконати читача. М. І. Стюфляева пише: «Предметом дослідження публіциста є не кінцевий результат, а його становлення, окремі, найбільш характерні моменти» [9, 18]. Така дія або ж протидія є одиницею практичного мислення, основного для журналістики та складає сенс журналістського твору.

І. Л. Михайлин чітко та послідовно стверджує, що «журналістика є найважливішою сферою практичного мислення в людській діяльності», в якому одиницею комунікації виступає сигнал у формі дії [4, 188]. Подія, факт чи явище життя виступає для журналіста перед всім як сигнал. Дія – інформаційний публічний виступ журналіста.

Теза шоста. Специфіка структури публіцистичного твору потребує для свого втілення відповідних вербальних засобів. Домінуючими формами викладу в публіцистичному творі варто вважати синтетичні, своєрідну інтеграцію риторичних та наративних.

Сучасний шімецький дослідник Ганс Бломенберг пише: «Риторика є не тільки системою пошуку мандату для дії, вона є також формуванням і захистом розуміння – яке формується і вже є сформованим – самого себе щодо себе і щодо інших. [...] Риторика має справу не з фактами, а із очікуваннями» [див. 3, 475].

Цю форму бінарності структури публіцистичного твору можна пояснити тим, що подія в ньому – лише мить між минулим та майбутнім. Виокремлення факту є актом символічного перенесення його із сьогодення в історію. Спонукальність тексту призводить до активного використання традиційних риторичних форм викладу. З іншого боку, розповідь про минуле, «переказ історії» або наративність із розвинутою системою типів розповіді [2, 93-106].

Теза сьома. Оскільки масова буденна свідомість, за визначеннями філософів, характеризується синкретичною цілісністю, то й публіцистичному творові властива цілісність, заснована на зв'язках між елементами структури.

Публіцистичний твір являє собою цілісність особливого типу, яка є відмінною від цілісності наукового чи художнього твору. Варто поставити під сумнів думку, яка для багатьох дослідників публіцистики давно стала аксіомою. Це переконання, що базовими елементами структури публіцистичного твору виступають поняття та образ. Як свідчать наукові праці, такий підхід перспективний при дослідженні публіцистичності творів художньої літератури та фактично тупиковий при аналізі власне публіцистики. І. Л. Михайлин пише: «Найважливіша якість методу журналістики полягає у випадковому в цілому об'єднанні елементів наукового та художнього мислення» [4, 191; підкреслено мною – О. А.]. Відкрити якісь закономірності за таких умов неможливо.

Отже, в дослідженні форм синтезу науково-понятійного та художнього начал у публіцистиці необхідно перенести акцент з образу та поняття на суб'єкту сторону твору з усіма її складовими, на носія мови, форми викладу, тип цілісності твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Здоровага В. Теорія і методика журналістської творчості: Навчальний посібник. – Л., 2004.
2. Каллер Дж. Теория литературы: Краткое введение. – М., 2006.

3. Література. Теорія. Методологія. Упорядкування і наукова редакція Данути Уліської. – К., 2006.
4. Михайлин И. Л. Основы журналистики: Учебник. – Х., 2004.
5. Прохоров Е. П. Публицистика и общество: Публицистика как тип творчества в связи с особенностями ее функции и предмета: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – М., 1969.
6. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики: Учебник. – М., 2003.
7. Різун В. Основы журналістики у відповідях та заувагах. – К., 2004.
8. Стюфляева М. И. Образные ресурсы публицистики. – М., 1982.
9. Стюфляева М. И. Поэтика публицистики. – Воронеж, 1975.
10. Стюфляева М. И. Человск в публицистике (Методы и приемы изображения и исследования). – Воронеж, 1989.
11. Ученова В. В. Гноссологические проблемы публицистики. – М., 1971.
12. Черепанов М. С. Проблемы теории публицистики. – М., 1973.
13. Шаповаленко Н. М. Форми синтезу ідейно-публіцистичного та образно-художнього начал у творах Івана Багряного: Автореф. ... дис. канд. філол. наук. – К., 2007.
14. Шкляр В. И. Публицистика и художественная литература: продуктивно-творческая интеграция: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – К., 1989.